۱

رویکرد اقتصادی در سیاست خارجی حزب عدالت و توسعه: مورد ایران (۲۰۰۲-۲۰۱۴)

رویا رسولی*
همت ایمانی**

* دانشجوی دکتری مطالعات اروپا دانشگاه تهران roya.rasooli1991@gmail.com
** کارشناسی ارشد روابط بین الملل دانشگاه شهید بهشتی hemmat.Imani@gmail.com

تاریخ دریافت: ۹۳/۱۰/۳ تاریخ تصویب: ۹۴/۲/۶
فصلنامه روابط خارجی، سال هفتم، شماره دوم، تابستان ۱۳۹۴، صص ۳۵-۷.

Archive of SID
www.SID.ir

چکیده

ایران و ترکیه به عنوان دو بازیگر مهم و تاثیرگذار منطقه خاورمیانه، با وجود دارا بودن نقاط اشتراک فراوان، به لحاظ نوع حکومت، سیاست، اقتصاد، فرهنگ و حتی سیاست خارجی ویژگی‌های خاص خود را دارند. این دو قدرت منطقه‌ای اهداف متفاوتی در منطقه و همچنین در عرصه جهانی دنبال می‌کنند. از سال ۲۰۰۲، با روی کار آمدن حزب عدالت و توسعه، شاهد تغییراتی مهم در روابط این دو کشور هستیم که متفاوت از دوران قبل است. در این پژوهش با استفاده از روش تحقیق کیفی مبتنی‌بر اسناد تاریخی و کتابخانه‌ای، ضمن تشریح اصول و جهت‌گیری سیاست خارجی حزب عدالت و توسعه، تاثیر آن را بر روابط اقتصادی ترکیه و ایران بررسی خواهیم کرد. بر این اساس، سئوالی که در این مقاله مطرح می‌شود این است که رویکرد سیاست خارجی حزب عدالت و توسعه چه تاثیری بر روابط اقتصادی ترکیه و ایران گذاشته است؟ در پاسخ به این سئوال، فرضیه‌ای که مطرح می‌شود این است که علی‌رغم برخی تنش‌های سیاسی-امنیتی، روابط اقتصادی ایران و ترکیه در دهه اخیر (از سال ۲۰۰۲ تا ۲۰۱۴)، نسبت به گذشته و به خصوص دهه ۱۹۹۰ بهبود یافته است و این بهبودی روابط می‌تواند تحت‌تاثیر رویکرد اقتصادی حزب عدالت و توسعه در سیاست خارجی و همچنین دکترین عمق استراتژیک داوود اوغلو و سیاست مشکلات صفر با همسایگان باشد.

واژه‌های کلیدی: *حزب عدالت و توسعه، رویکرد اقتصادی، روابط اقتصادی، صادرات، واردات، سرمایه‌گذاری، انرژی، تحریم*

Archive of SID

www.SID.ir

مقدمه

امروزه تحت‌تاثیر فرایند جهانی‌شدن، شاهد گسترش همکاری‌های اقتصادی در مناطق مختلف جهان هستیم. جهانی‌شدن علاوه‌بر جهانی کردن بازارها و گسترش آنها، منجر به ایجاد یک فضای رقابتی می‌شود. در این فضای پیچیده رقابتی، تنها واحدهایی امکان بقاء و رشد دارند که از قدرت اقتصادی و رقابتی بالایی برخوردار باشند. همچنین متأثر از پدیده جهانی‌شدن، بسیاری از کشورهای در حال توسعه به منطقه‌گرایی روی می‌آورند تا از این طریق منافع اقتصادی خود را افزایش دهند و سرمایه‌گذاری و رشد را در منطقه میسر کنند. کشورها همچنین سعی دارند که از طریق منطقه‌گرایی به مزیت رقابتی در بازارهای جهانی دست پیدا کنند تا مسائل تجاری و اقتصادی را در مقیاس منطقه‌ای حل‌وفصل نمایند. براساس نظریات لیبرالیسی همچون نهادگرایی لیبرال، همکاری بین واحدهای سیاسی ابتدا در حوزه‌های اقتصادی شکل می‌گیرد. بنابراین برای شکل‌گیری همکاری کلیه عوامل مؤثر بر همکاری‌های اقتصادی کشورها مورد مطالعه قرارمی‌گیرد.

ایران و ترکیه، دو بازیگر مهم منطقه خاورمیانه محسوب می‌شوند که هرکدام به لحاظ نوع حکومت، سیاست، اقتصاد، فرهنگ و حتی سیاست خارجی ویژگی‌های خاص خود را دارند و در کنار این تفاوت‌ها، از نقاط اشتراک زیادی نیز برخوردارند. همچنین تجربه تاریخی ایران و ترکیه در دو قرن اخیر از بسیاری جهات شبیه و یکسان است. هیچ‌یک از دو کشور در قرن نوزدهم که سلطه استعمار در جهان و کشورهای اسلامی رایج بود، به طور مستقیم مستعمره نشده‌اند. این دو کشور به عنوان بازماندگان دو امپراتوری ریشه‌دار و بزرگ منطقه هر دو دارای تاریخی طولانی از هویت، ملیت و سیستم اقتصادی هستند و به سبب همسایگی با

Archive of SID

www.SID.ir

یکدیگر در طول تاریخ و دهه‌های اخیر، روابطی حسنه به خصوص در حوزه اقتصادی داشته‌اند. جهت‌گیری‌های هریک از دو کشور ایران و ترکیه در سیاست خارجی اهمیت زیادی برای دیگری دارد و حتی دیگر کشورهای منطقه‌ای نیز بی‌توجه به مسائل این دو کشور نیستند. در خصوص روابط دو کشور باید گفت که چه در گذشته و چه در حال حاضر، دوره‌هایی را می‌توان یافت که روابط آنها دچار چالش‌های جدی بوده و در دوره‌هایی هم روابط مسالمت‌آمیز بوده است. معادلات منطقه خاورمیانه نیز بی‌تاثیر از نوع روابط این دو کشور نبوده است. صرف‌نظر از بررسی تاریخی روابط ایران و ترکیه، بعد از سال ۲۰۰۲ با پیروزی حزب عدالت و توسعه در انتخابات پارلمانی و تشکیل دولت در سال بعد، نوعی دگرگونی اساسی در روابط دو کشور دیده می‌شود. بر این اساس، در این پژوهش با استفاده از روش تحقیق کیفی مبتنی‌بر اسناد تاریخی و کتابخانه‌ای، به بررسی جهت‌گیری این حزب در سیاست خارجی و همچنین اثرات آن بر روابط اقتصادی ایران و ترکیه می‌پردازیم. در این راستا، سئوال پژوهش این است که رویکرد سیاست خارجی حزب عدالت و توسعه چه تاثیری بر روابط اقتصادی ایران و ترکیه گذاشته است؟ در پاسخ به این سئوال، فرضیه‌ای که مطرح می‌شود این است که علی‌رغم برخی تنش‌های سیاسی–امنیتی، روابط اقتصادی ایران و ترکیه در دهه اخیر (از سال ۲۰۰۲ تا ۲۰۱۴)، نسبت به گذشته و به خصوص دهه ۱۹۹۰ بهبود یافته است و این بهبودی روابط می‌تواند تحت‌تاثیر رویکرد اقتصادی حزب عدالت و توسعه در سیاست خارجی و همچنین دکترین عمق استراتژیک داوود اوغلو و سیاست مشکلات صفر با همسایگان باشد.

۱. رویکرد اقتصادی در سیاست خارجی حزب عدالت و توسعه

حزب عدالت و توسعه[1] برآمده از حزب رفاه سابق است که در دهه ۱۹۹۰، قدرت را در ترکیه در دست داشت و نجم‌الدین اربکان به عنوان نخست‌وزیر در این دوره به اجرای سیاست‌های اسلام‌گرایانه در داخل و همچنین در سیاست خارجی ترکیه

1. Justice and Development Party (Turkish: Adalet ve Kalkınma Partisi/ AK PARTİ or AKP)

Archive of SID
www.SID.ir

می‌پرداخت. ولی عمر این دولت به علت تندروی که در سیاست‌های اربکان وجـود داشت، چندان طولانی نشد و با کودتای ارتش سرنگون شد. حزب عدالت و توسعه با در نظر گرفتن تجربه تلخ حزب رفاه، به عرصه سیاست ترکیه وارد شده و قـدرت را به‌دست گرفته است. نخبگان این حزب سعی بر آن دارند کـه مثـل اسـلام‌گرایـان سابق، فعالیت‌های تندروانه نداشته باشند و بیشتر رفتار عملگرایانه در پـیش بگیرنـد. بنابراین برخلاف حزب رفاه، مقامات حزب عدالت و توسعه بـا پـذیرش سـاختار و نظام سیاسی فعلی ترکیه به اجرای اهداف و برنامه‌های حزبی خود می‌پردازنـد. بایـد گفت که سه بار پیروزی پیاپی در عرصه انتخابات نشان دهنـده نفـوذ جـدی حـزب عدالت و توسعه در جامعه ترکیه و محبوبیت بـالای آن اسـت. دلیـل موفقیـت ایـن حزب به نظر می‌رسد در میانه‌رو بودن این حـزب اسـت. مقامـات حـزب از جملـه رجب طیب اردوغان[1] بارها اعلام کرده‌اند کـه از تمـام نیروهـای سیاسـی ترکیـه در قدرت استفاده خواهند کرد و در این راستا در کنـار توجـه بـه بخـش خصوصـی و سرمایه‌داران اسلام‌گرای ترکیه و همین‌طور اقلیت‌های قومی و مـذهبی، بـا ارتـش و کمالیست‌ها نیز ارتباط خود را حفظ کرده است (رسولی، ۱۳۹۳: ۵۹).

این حزب در سال ۲۰۰۲ و در بستر نظامی سکولار و بـدون نیـاز بـه ائـتلاف، دولت یکپارچه‌ای توسط رجب طیب اردوغان تشـکیل داد. در پیـروزی قـاطع ایـن حزب عوامل مختلفی نقش داشـتند؛ نابسـامانی اقتصـادی و سیاسـی قبـل از ۲۰۰۲، تغییرات نسلی- جمعیتی، افول طبقه سیاسی سنتی و عدم کـارایی احـزاب راسـت و چپ در مواجهه با چالش‌های متعدد داخلی را می‌توان نام بـرد (Fuller, 2008: 91). در اینجا اصول مؤلفه‌های سیاست خارجی حزب عدالت و توسعه که زمینه‌ساز رویکرد اقتصادی ترکیه بعد از سال ۲۰۰۲ در تعامل با دیگر بازیگران نظام بین‌الملل از جمله ایران است، مورد بررسی قرارمی‌گیرد.

دکترین عمق استراتژیک: با توجه به نقـش کلیـدی و تاثیرگـذاری کـه احمـد داوود اوغلو، در شکل‌دهی و اجرای سیاست خارجی این کشـور پـس از روی کـار آمدن حزب عدالت و توسعه داشته است، برای درک و شـناخت سیاسـت خـارجی

1. Recep Tayyip Erdoğan

Archive of SID
www.SID.ir

ترکیـه و اهـداف آن در منطقـه خاورمیانـه، لازم اسـت نگـاهی بـه دکتـرین عمـق استراتژیک ایشان بیاندازیم. احمـد داوود اوغلـو[1] ابتـدا مشـاور سیاسـت خـارجی و سپس وزیرخارجه دولت اردوغان و استاد دانشگاه در رشته روابط بین‌الملـل، کـه از او به عنوان «کیسینجر ترکیه» یاد می‌شود، بر روند سیاست خارجی این کشـور تـأثیر شگرفی گذاشته است. وی صاحب دکترین عمق استراتژیک[2] است که در کتـابی بـه همین نام منتشر کرده است. وی در کتاب مذکور، معتقد است کـه «ترکیـه بـه دلیـل موقعیت جغرافیایی و تاریخی خاص خود دارای عمق استراتژیک است». بـه همـین دلیل، ترکیه را در زمره کشورهایی که آنهـا را قـدرت‌هـای مرکـزی مـی‌نامـد، قـرار می‌دهد (Grigoriadis, 2010: 10).

منظور از عمق استراتژیک این است که ترکیه باید بر همه مناطق پیرامونی خود نفوذ داشته باشد. از آنجا که ترکیه هم یک کشور خاورمیانه‌ای است و در عین حـال اروپایی، بالکانی، قفقازی هـم محسـوب مـی‌شـود، در نتیجـه در همـه ایـن منـاطق می‌تواند نقش رهبری را برعهده بگیرد. بنـابراین یکـی از اصـول سیاسـت خـارجی حزب عدالت و توسعه بازگشت به هویت اصیل و تـاریخی خـود و یـادآوری ایـن نکته است که ترکیه وارث یک امپراتوری چندملیتی بوده است (قهرمان‌پـور، ۱۳۸۹). منطقه‌ای که زمانی جزء قلمرو عثمانی محسوب می‌شد، امروزه در قالـب کشـورهای همسایه به وجود آمده است. داوود اوغلو به عنوان معمار سیاسـت خـارجی ترکیـه، معتقد است که ترکیه امروزی همانند دولت عثمانی باید نفوذ خود را در منطقه آسـیا و سایر مناطق همجوار قفقاز افزایش دهد. جمله معروف داوود اوغلـو نشـان‌دهنـده همین مسئله است که می‌گوید: «امروز ما باید همان نفـوذ عثمـانی را در خاورمیانـه داشته باشیم؛ با این تفاوت که به جای سـربازان ترکیـه‌ای، کالاهـای ترکیـه در آنجـا حضور داشته باشد». این امر ضمن اینکه نوعی سیاست عثمان‌گرایی ترکیه را آشکار می‌سازد، علاوه‌بر آن نشان دهنده این است که رویکـرد ایـن کشـور در رسـیدن بـه منافع ملی و امنیت ملی از منطق امنیتی به منطق اقتصادی عبور کرده است (رسـولی، ۱۳۹۳: ۶۸).

1. Ahmet Davutoğlu

2. Strategic Depth

Archive of SID
www.SID.ir

سیاست خارجی چندجانبه‌گرا و چندبعدی: در طول یک دهه گذشته حزب عدالت و توسعه سعی کرده روابط ترکیه را با همه مناطق پیرامونی بهبود ببخشد و در این راستا نخبگان این کشور با در پیش گرفتن نگاه چندجانبه در سیاست خارجی، روابط خود را با اتحادیه اروپا، ناتو، امریکا، همسایگان، کشورهای منطقه، اکو، سازمان کنفرانس اسلامی، کشورهای آسیای میانه و قفقاز افزایش دادند (بنی‌هاشمی، ۱۳۹۱: ۱۷۲). همچنین اصل نگاه چندبعدی در سیاست خارجی ترکیه نیز توجه به هریک از کانون‌های موجود را بدون در نظر گرفتن دیگر مناطق منتفی می‌کند (Davutoglu, 2009: 12). سیاست خارجی چندبعدی به معنای کنارگذاشتن سیاست تک‌بعدی امنیت‌محور -که در گذشته رویکرد غالب در سیاست خارجی این کشور بوده است، می‌باشد. در رویکرد جدید تصمیم‌گیران دستگاه دیپلماسی این کشور، سیاست خارجی باید ضمن توجه به مناطق مختلف، طیف وسیعی از موضوعات از ملاحظات فرهنگی گرفته تا دیپلماسی، سیاسی، امنیتی و به خصوص اقتصادی را دربرگیرد (Davutoglu, 2010: 2).

مشکلات صفر با همسایگان:[1] برخلاف اصول سنتی کمالیست‌ها و نظامیان، استراتژیست‌های حزب عدالت و توسعه با ترسیم الگوی به صفر رساندن مشکلات با همسایگان در منطقه خاورمیانه به ایفای نقش می‌پردازند. اصل به صفر رساندن مشکلات با همسایگان، به قدرت دیپلماسی، چانه‌زنی و اقناع‌سازی اهمیت می‌دهد (صولت، ۱۳۹۰). افزایش دیدارها در سطوح بالا با همسایگان و گسترش روابط نزدیک‌تر اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی با آنها در این راستا تعریف شده است (Ghorbani, 2014: 5). همچنین ریشه‌کن کردن مشکلات مرزی، تقویت سازوکارهای سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، دیپلماسی، مذاکرات بین‌المللی برای تحکیم وابستگی متقابل چندجانبه در راستای تعمیق و توسعه روابط در سیاست مشکلات صفر با همسایگان مورد توجه قرارگرفت (Davutoglu, 2010). در این راستا باید گفت که دغدغه اصلی داوود اوغلو غیرامنیتی کردن سیاست‌خارجی ترکیه و توجه بیشتر به دیپلماسی اقتصادی بوده است.

1. Zero Problem Foreign Policy

Archive of SID
www.SID.ir

اتخاذ راهبرد برد – برد (بازی با حاصل جمع متغیر): یکی دیگر از اصول سیاست خارجی حزب عدالت و توسعه در راستای اتخاذ رویکرد اقتصادی، تغییر قواعد بازی از حاصل جمع صفر به بازی با حاصل جمع متغیر است. نخبگان ترکیه در سیاست خارجی خود قاعده بازی حاصل جمع صفر را کنار گذاشته و جهان را صرفاً از منظر سیاست رئالیستی و کشمکش قدرت تحلیل نمی‌کنند، بلکه رویکرد این کشور در سیاست خارجی براساس تفکرات لیبرالیستی به صورت برد–برد طراحی شده است. پیش از این، در زمان اوزال تفکر برد–برد در حیطه موضوعات سیاست سفلی و در برخی موارد سیاست علیا وجود داشت (Ari and Pirinci, 2010:3). در حقیقت نخبگان جدید ترکیه تلاش می‌کنند تا با تحلیلی مبتنی‌بر هزینه–فایده در مناسبات بین‌المللی، پذیرفتن الزامات بین‌المللی و در پیش گرفتن رویکرد دیپلماسی اقتصادی در سیاست خارجی به توسعه اقتصادی هرچه بیشتر دست یابند.

تاکید بر قدرت نرم:[1] امروزه مقامات ترکیه، تعریف خود از قدرت را تغییر داده و در رفتار سیاست خارجی علاوه‌بر قدرت سخت، به قدرت نرم نیز تاکید می‌کنند. از یک طرف مقامات ترکیه تلاش می‌کنند تا در روابط خود با جهان خارج و به ویژه همسایگان نزدیک از موضوعات غیرامنیتی، امنیت‌زدایی کنند و از طرف دیگر از ابزار قدرت نرم این کشور برای حل منازعات و پیش بردن اهداف خود استفاده کنند (عبدی،۱۳۹۰: ۲۰). بنابراین در دهه اخیر نخبگان حزب عدالت و توسعه برای تبدیل شدن به هژمون منطقه‌ای و بازیگر تأثیرگذار جهانی، به قدرت نرم ترکیه از جمله فرهنگ، موسیقی، سینما، آیین‌های محلی، زبان ترکی، دین اسلام و اشتراکات مذهبی، اصول دموکراسی و حقوق بشر و... توجه ویژه داشته است.

دستیابی به اقتصاد قدرتمند: هدف ترکیه در برنامه توسعه خود این است که در آینده نزدیک به یکی از ۱۰ اقتصاد برتر جهان تبدیل شود. داوود اوغلو معتقد است که این کشور تا سال ۲۰۲۳ یعنی صدمین سالگرد تأسیس ترکیه نوین، باید به این هدف برسد. یکی از اقدامات مهم حزب عدالت و توسعه در راستای ارتقای جایگاه اقتصادی ترکیه توجه ویژه به بخش خصوصی بود. توجه به بخش خصوصی

1. Soft Power

Archive of SID
www.SID.ir

در سیاست‌های اقتصادی ترکیه از دوره اوزال در دهه ۱۹۸۰ شروع شد که از آن زمان تاکنون روز به روز تقویت شده است. سیاست «بازسازی اقتصادی» و «توسعه صادرات» اوزال، باعث شد بخش خصوصی در اقتصاد وارد رقابت شود. با روی کار آمدن حزب عدالت و توسعه، سیاست تقویت بخش خصوصی با شدت بیشتر ادامه یافت. از دیدگاه این حزب قدرتمند شدن بخش خصوصی، ضمن ارتقای اقتصاد ترکیه در عرصه جهانی، موقعیت حزب را نیز در داخل تحکیم می‌بخشد. در برنامه توسعه ۲۰۲۳ ترکیه پیش‌بینی شده که فقط در بخش کشاورزی حجم صادرات این کشور باید به رقم بالای ۱۵۰ میلیارد دلار برسد (Turkish Statistical Institute). این چشم‌انداز در صورتی قابل تحقق است که این کشور از ظرفیت بخش خصوصی و همچنین سرمایه‌گذاری شرکت‌های چندملیتی استفاده کند. در نتیجه این گونه تدابیر، امروزه شاهد این هستیم که از ۱۰۰ شرکت قدرتمند و برتر سرمایه‌گذاری در جهان، ۳ شرکت بزرگ متعلق به کشور ترکیه است.

وابستگی متقابل اقتصادی و تجارت آزاد: با ورود به عصر جهانی‌شدن، دغدغه رشد و توسعه اقتصادی در جهت‌دهی به سیاست خارجی کشورها نقش مهمی پیدا کرده است. مطالعه در مورد نحوه ارتباط توسعه و سیاست خارجی در ترکیه، پیوند مذکور را به روشنی نشان می‌دهد. امروزه با روی آوردن ترکیه به توسعه اقتصادی، اعتمادسازی و بهبود مناسبات با کشورهای دیگر در سیاست خارجی این کشور پررنگ‌تر شده است. در رویکرد سیاست خارجی حزب عدالت و توسعه که با هدف دستیابی به جایگاه برتر در رقابت با دیگر کشورهای توسعه‌یافته طراحی شده است، به همگرایی اقتصادی این کشور با اقتصاد جهانی و همچنین همکاری‌های اقتصادی منطقه‌ای تاکید شده است. بنابراین از جمله اصول مهم حزب عدالت و توسعه در سیاست خارجی، ایجاد وابستگی متقابل اقتصادی و تجارت آزاد به خصوص در مناطق پیرامونی ترکیه است.

۲. روابط سیاسی ایران و ترکیه در دوران حزب عدالت و توسعه

روابط سیاسی و دیپلماتیک ایران و ترکیه طی یک دهه گذشته، از یک نمودار زیگزاگی شکل تبعیت کرده است. در حوزه مسائل سیاسی، بسیاری از مسائل

Archive of SID
www.SID.ir

زمینه‌ساز همکاری دو کشور بوده است. از جمله می‌توان به مسئله کردی اشاره کرد که امروزه تهدید مشترک دو کشور محسوب می‌شود و همین تهدید مشترک، زمینه همکاری و ائتلاف دو کشور را فراهم آورده است. در کنار این مسائل، برخی از متغیرهای ذکر شده عاملی برای تنش در روابط دو کشور بوده و زمینه فاصله‌گیری دو کشور را از هم به وجود آورده است. از جمله این مسائل می‌توان به مسئله سوریه، مسئله ناتو و همکاری ترکیه با این سازمان و یا روابط ترکیه با امریکا و استقرار سپر دفاع موشکی غرب در خاک ترکیه اشاره کرد. نکته جالب این که برخی متغیرها هم نقش دوگانه در روابط دو کشور داشته است که تجزیه و تحلیل آنها پیچیدگی‌های خاص خود را دارد. از جمله این متغیرها می‌توان به مسئله عراق و یا مهم‌تر از آن مسئله هسته‌ای ایران اشاره کرد. در حوزه عراق در برخی مسائل از جمله مسئله کردستان عراق، دو کشور با تهدید مشترک مواجه هستند که زمینه همکاری آنها را فراهم کرده است و از طرف دیگر، در برخی مسائل مربوط به عراق از جمله دولت مرکزی عراق و سهم‌خواهی گروه‌های شیعه و سنی، دو کشور در رقابت هستند تا بیشترین نفوذ را داشته باشند. اما در یک ارزیابی کلی می‌توان گفت که روابط نسبت به سال‌های قبل از ۲۰۰۲ بهبود یافته و دو کشور بیشتر به هم نزدیک شده‌اند (رسولی، ۱۳۹۳: ۱۷۸).

برخی از صاحب‌نظران بر این باورند که دولت حزب عدالت و توسعه در گسترش روابط با ایران، هم دلایل اقتصادی داشت و هم دلایل ایدئولوژیک. برخلاف دولت سکولار سابق ترکیه، دولت اسلام‌گرای حزب عدالت و توسعه از نظر صدور اسلام انقلابی به ترکیه از جانب ایران دیگر نگرانی ندارد؛ چون اولاً امروزه رویکرد انقلابی ایران در سیاست خارجی بسیار تعدیل شده است؛ ثانیاً خود این حزب جریان‌های اسلامی در ترکیه را نمایندگی می‌نماید و حامیان‌اش موافق گسترش روابط با کشورهای مسلمان از جمله ایران بودند.

سیاست خارجی حزب عدالت و توسعه که به وسیله اردوغان و داوود اوغلو طرح‌ریزی و اجرا شد، تاکید زیادی بر گسترش روابط با همه کشورهای پیرامونی ترکیه به ویژه کشورهای خاورمیانه‌ای داشت. در این راستا همکاری‌های ایران و ترکیه نیز متأثر از اصول سیاست خارجی جدید همچون مشکلات صفر با

Archive of SID
www.SID.ir

همسایگان، اتخاذ سیاست چندجانبه و چندبعدی، تاکید بر قدرت نرم در روابط با دیگران به جای قدرت سخت و ایجاد وابستگی متقابل با همسایگان است. اولویت اصلی نخبگان حزب عدالت و توسعه در طراحی رویکرد سیاست خارجی ترکیه، کسب منافع اقتصادی و تجاری هرچه بیشتر در ارتباط با دنیا بود و در این زمینه ایران به عنوان یک فرصت مهم شناخته شد. از طرفی دیگر ایران نیز جهت کاهش اثرات تحریم‌های بین‌المللی و خروج از انزوای اقتصادی، به همکاری ترکیه نیازمند بود. هنوز هم با وجود برخی تنش‌ها و تضاد منافع در مورد برخی مسائل سیاسی- امنیتی منطقه‌ای از جمله سوریه و عراق، روابط اقتصادی طرفین در حال رشد است.

یکی از مهم‌ترین اقدامات ترکیه در راستای به صفر رساندن مشکلات خود با ایران، حل تدریجی مسئله کرد و کاهش نگرانی‌های مرزی بود. این سیاست ضمن کمک به کاهش تنش‌های موجود بین دو کشور، زمینه بهبود روابط اقتصادی و همکاری‌های مرزی را فراهم کرد. در حقیقت دو کشور به تدریج با تعامل هرچه بیشتر، بر نگرانی‌های امنیتی فائق آمداند و با نگاهی عملگرایانه روابط اقتصادی خود را گسترش دادند و در مناطق مرزی بین دو کشور نیز زمینه شکل‌گیری بازار مشترک را تقویت نمودند (Habibi, 2012: 13).

۳. روابط اقتصادی ایران و ترکیه در دوره حزب عدالت و توسعه

ترکیه، کشوری غیرعرب و مسلمان در همسایگی شمال غربی ایران است که با بخش وسیعی از جامعه ایران دارای اشتراکات فرهنگی و نزدیکی‌های قومی و زبانی است. از طرف دیگر موفقیت‌های چشمگیر این کشور در توسعه، اقتصاد بازار آزاد، دروازه ورود ایران به اروپا، میانجی مناسب برای ایران در تعامل با غرب از دیگر امتیازات روابط با ترکیه است. بنابراین شناخت این کشور و روندهای موجود در این کشور و تأثیر آنها بر روابطاش با ایران بسیار حائز اهمیت است. تحکیم روابط و گسترش همکاری‌های اقتصادی و سیاسی با این کشور، در راستای منافع ملی و توسعه اقتصادی ایران است. از طرف دیگر، ترکیه به عنوان مهم‌ترین بازیگر منطقه‌ای تلاش می‌کند در آینده به اتحادیه اروپا بپیوندد و این موضوع برای ایران به عنوان کشوری که همسایه دیوار به دیوار ترکیه محسوب می‌شود، بسیار حائز

Archive of SID
www.SID.ir

اهمیت است؛ چرا که ترکیه نه تنها پلی میان شرق و غـرب بلکـه بـه عنـوان دروازه ورود ایران به اروپا محسوب می‌شود و در صورت بهبودی روابـط بـا ایـن کشـور، مسیر تعاملات ایران با غرب هموارتر خواهد شد.

با روی کارآمدن حزب عدالت و توسـعه، روابـط ترکیـه بـا ایـران تحـت‌تـاثیر رویکرد جدیـد سیاسـت خـارجی ترکیـه بـه خصـوص اصـل مشـکلات صـفر بـا همسایگان، بهبود یافت. هرچند قبلاً دریچه‌های اولیه بهبودی روابط این دو کشـور، با روی کار آمدن اوزال در ترکیه و هاشمی در ایران باز شده بود، اما بایـد گفـت بـا روی کار آمدن حزب عدالت و توسعه روابط اقتصادی دو کشور به خـاطر رویکـرد جدیدی که رهبران این حزب در پیش گرفته‌اند، هرچه بیشتر گسترش یافت. راهبرد دولت برآمده از حزب عدالت و توسعه از این واقعیت ناشـی مـی‌شـد کـه رویکـرد سیاست خارجی پیشین، ترکیه را در عرصه بین‌المللی منزوی کرده و باعث شده کـه ترکیه نتواند از تمام ظرفیت‌های خـود در سیاسـت خـارجی اسـتفاده کنـد. بـر ایـن اساس، بازگردانـدن عمـق تـاریخی و بهـره‌گیـری از عمـق ژئوپلیتیـک، از اولویـت برنامه‌های حزب عدالت و توسعه در نظر گرفته شد. حاصل چنـین رویکـردی ایـن شد که نفوذ ترکیه در شرق دور، آسیا، بالکان، قاره افریقا و بـه ویـژه خاورمیانـه، در کنار روابط این کشور با غرب نسبت به گذشته افزایش پیدا کرد.

در این راستا ایران به عنوان همسـایه‌ای بـا بـازار مصـرف بـزرگ، در اولویـت برنامه‌ریزی‌های نخبگان سیاست خارجی ترکیه قرارگرفـت و بـه تـدریج روابـط دو کشور به خصوص در عرصه اقتصادی بهبود یافت. افزایش دیـد و بازدیـدهای بـین مقامات دو کشور موجب آشنایی هرچه بیشتر تصمیم‌گیران با توانایی‌ها، امکانـات و امتیازات متقابل در مسیر توسعه روابط شده است (اکبری، ۱۳۸۷: ۱۸۴).

رویکرد ایران در روابط اقتصادی ایران و ترکیه: ایـران بـا توجـه بـه اهـداف چشم‌انداز بیست ساله و برنامه توسعه اقتصادی کشور، به دنبال دست‌یـابی بـه مقـام اول اقتصادی در منطقه است. یکی از ملزومات رسیدن به این هدف ایـن اسـت کـه ایران، هم با کشورهای فرامنطقه‌ای دارای اقتصاد قدرتمند و هم با همسایگان روابـط اقتصادی گسترده‌ای با هدف ارتقای جایگاه اقتصادی خود برقرار کند. در این راسـتا ترکیه به عنوان یک همسایه توسعه یافته، از پتانسـیل‌هـای زیـادی جهـت گسـترش

Archive of SID
www.SID.ir

همکاری‌های اقتصادی با ایران برخوردار بوده و ایران در سال‌های اخیر گام‌های مثبتی جهت بهبود روابط اقتصادی با این کشور برداشته است. از طرف دیگر، ترکیه هم با توجه به هدف اصلی برنامه توسعه خود مبنی‌بر داشتن یک اقتصاد قدرتمند و کسب رتبه ۱۰ اقتصاد برتر جهان، به دنبال بهبود شرایط کسب و کار اقتصادی در محیط پیرامونی خود، تنش‌زدایی و بهبودی روابط با همسایگان خود است. با توجه به این مسائل باید گفت که دو کشور از شرایط مناسبی برای تداوم همکاری اقتصادی برخوردارند.

مقامات ایران به خوبی می‌دانند که علی‌رغم تحریم‌های بین‌المللی و فشارهای امریکا، در این چند سال اخیر ترکیه روابط اقتصادی خود با ایران را گسترش داده است. از طرفی دیگر به دلیل ارتباط نزدیک این کشور با کشورهای صنعتی پیشرفته، ایران می‌تواند به واسطه آن زمینه‌های لازم برای تعامل بیشتر با دنیا را کسب کند تا به علم و تکنولوژی روز در راستای توسعه خود دست پیدا کند. از آنجایی که ترکیه تحت حاکمیت حزب عدالت و توسعه راهبرد برد-برد در سیاست خارجی خود اتخاذ کرده و به دنبال بازی با حاصل جمع متغیر است، بنابراین گسترش روابط اقتصادی با این کشور برای ایرانی که در نظام بین‌الملل منزوی است، یک فرصت محسوب می‌شود.

رویکرد ترکیه در روابط اقتصادی ایران و ترکیه: از دید رهبران فعلی ترکیه، رابطه با ایران، به عنوان کشوری همسایه که دارای ذخایر عظیم انرژی است، بسیار حائز اهمیت است. نخبگان ترکیه در راستای تنوع دادن به منابع وارداتی انرژی با هدف تضمین امنیت آن، بر این باورند که ایران می‌تواند در این راستا شریک قابل اعتمادی باشد و ترکیه را از وابستگی به گاز روسیه و آسیب‌پذیری در برابر استفاده سیاسی این کشور از اهرم انرژی حفظ کند. از طرفی دیگر از آنجایی که اقتصاد ترکیه نسبت به ایران قدرتمندتر است، بنابراین بازار مصرف ایران برای کالاهای ترکیه‌ای یک فرصت استثنائی است. همچنین کالاهای تولیدی ترکیه در بازارهای اشباع شده کشورهای اروپایی، اروپای شرقی و امریکا جایگاه کم‌تری نسبت به بازار ایران دارند. حتی در بازارهای کشورهای خاورمیانه به ویژه کشورهای عربی که روابط خوبی با اروپا و امریکا دارند، ترکیه از توان رقابتی بالایی برخوردار نیست.

Archive of SID
www.SID.ir

بنابراین یکی از مناسب‌ترین بازار برای کالاهای ترکیه بازار ایران است که به دلیل تنش در روابط ایران با غرب، شرکت‌های غربی حضور کم‌رنگی دارند و در نتیجه ظرفیت‌های گسترده‌تری برای شرکت‌های ترکیه نسبت به بازار دیگر کشورهای منطقه وجود دارد.

بهبود روابط تجاری ایران و ترکیه در دوره حزب عدالت و توسعه: از آنجایی که یکی از اصول سیاست خارجی دولت حزب عدالت و توسعه، تقویت روابط اقتصادی با کشورهای همسایه، افزایش تجارت خارجی و ایجاد وابستگی متقابل با سایر کشورها به ویژه همسایگانش بود، با روی کار آمدن این حزب در سال ۲۰۰۲، تجارت با ایران، به طور چشمگیری افزایش یافت. از یک طرف سوءتفاهم‌های حمایت ایران از پ.ک.ک[1] و حمایت ترکیه از مجاهدین خلق برطرف شده بود، از طرف دیگر نیز اقتصاد ترکیه با درگیر شدن در بحران اقتصادی در سال‌های ۲۰۰۱-۲۰۰۰، دچار رکود شده بود؛ این‌گونه مسائل ترکیه را برانگیخت تا روابط اقتصادی خود با ایران را تقویت کند.

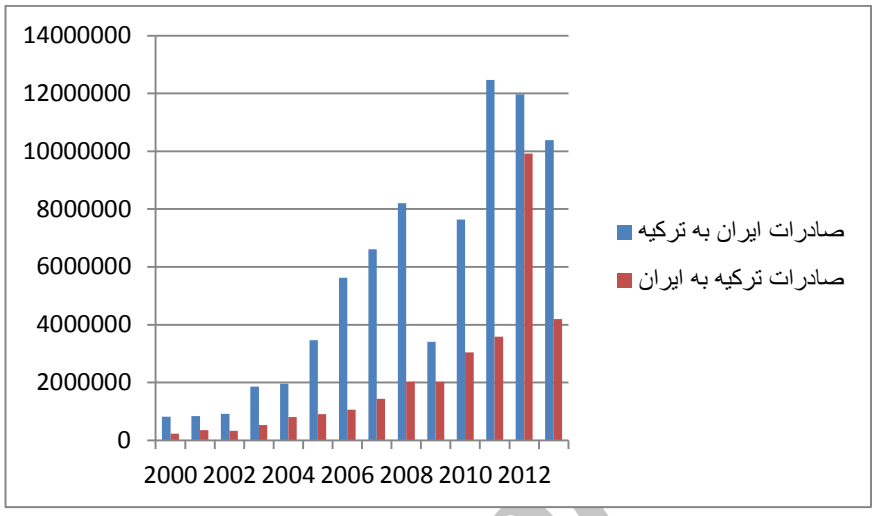
اصل وابستگی متقابل، نه تنها به عنوان یک پایه و اساس مفهومی در سیاست خارجی ترکیه مطرح است، بلکه با مبنا قرارگرفتن این اصل به عنوان یکی از اصول سیاست خارجی جدید ترکیه، رشد چشمگیر تجارت دوجانبه را بعد از سال ۲۰۰۲ بین ترکیه و ایران شاهد هستیم (Today's Zaman, 2011). در حالی که حجم تجارت ایران و ترکیه در دهه ۱۹۹۰ زیر یک میلیارد دلار و در سال ۲۰۰۰ یک میلیارد و پنجاه میلیون دلار بود، پس از روی کار آمدن حزب عدالت و توسعه و برقراری روابط مناسب اقتصادی میان دو کشور، این رقم در سال ۲۰۰۵ به ۴ میلیارد و ۳۳۰ میلیون دلار رسید. این رشد تجاری در سال‌های بعد نیز همچنان ادامه یافت. به طوری که در سال ۲۰۰۸ به ۱۰ میلیارد و ۴۳۰ میلیون دلار رسید. این آمار بدین معنی است که طی کم‌تر از ده سال روابط تجاری میان ایران و ترکیه به ده برابر افزایش یافته است. همچنین این واقعیت‌ها نقش حزب عدالت و توسعه را در توسعه روابط اقتصادی با ایران آشکار می‌سازد. جدول زیر بیانگر میزان رشد روابط

1. Kurdistan Workers' Party (Partiya Karkerên Kurdistani) (PKK)

Archive of SID
www.SID.ir

تجاری دو کشور در دوره حزب عدالت و توسعه است.

نمودار۱: روابط تجاری ایران - ترکیه (۲۰۰۰ تا ۲۰۱۳) با ضریب ۱۰۰۰ میلیون دلار

منبع: Turkish Statistical Institute

همان‌گونه که در نمودار مشخص شده است، بعد از سال ۲۰۰۲ (با روی کار آمدن حزب عدالت و توسعه)، میزان صادرات و واردات ایران و ترکیه رشد چشمگیری را تجربه کرده است که اوج آن در سال‌های ۲۰۱۰ به بعد بخصوص سال ۲۰۱۲ اتفاق افتاده است. بر این اساس، میزان واردات ترکیه از ایران در دهه اخیر معادلات قبلی در روابط اقتصادی دو کشور را تغییر داد. در حالی که در سال‌های ۱۹۹۹ و ۲۰۰۰ میزان واردات ترکیه از ایران حدود ۱٫۵ درصد از کل واردات این کشور را تشکیل می‌داد، این رقم در سال ۲۰۰۵ به حدود ۳٫۵ درصد و در سال‌های ۲۰۰۶ و ۲۰۰۸ به حدود ۴ درصد افزایش یافته است. اگرچه رشد صادرات ایران به ترکیه در سال ۲۰۰۹ به دلیل مشکلات داخلی ایران و به عقیده برخی، بحران اقتصادی ادامه نیافت و با کاهش ۱٫۵ درصدی به حدود ۲٫۵ درصد کل واردات ترکیه رسید، اما همین میزان نیز نشان از توجه طرفین به ادامه روابط اقتصادی گسترده دارد (نمودار ۱).

روابط تجاری غیرنفتی ایران و ترکیه (در دوره ۲۰۱۴-۲۰۰۲): براساس دکترین عمق استراتژیک حزب عدالت و توسعه، تصمیم‌گیران سیاست خارجی

Archive of SID
www.SID.ir

ترکیه در تلاش‌اند تا نفوذ این کشور در مناطق مجاور را با هدف تسخیر بازار مصرف منطقه‌ای افزایش دهند. در خصوص روابط ترکیه با ایران نیز باید گفت که در نتیجه برنامه‌ریزی نخبگان این کشور، روابط تجاری دو کشور در حوزه غیرنفتی رشد قابل توجهی در دهه اخیر داشته است و تراز روابط تجارت دو کشور بدون در نظر گرفتن بخش انرژی، کاملاً به نفع ترکیه است (Turkish Statistical Institute).

با این حال از آنجایی که اقتصاد ایران هنوز یک اقتصاد سنتی است، محدودیت‌های بسیاری برای گسترش روابط اقتصادی با ترکیه ایجاد می‌کند. به عقیده برخی از تجار ترکیه‌ای، برخی موانع عمده تجاری در ایران برای تجار خارجی وجود دارد که انگیزه‌های اقتصادی برای تجارت با ایران را کم‌رنگ می‌کند. برای نمونه می‌توان به وضع تعرفه‌های سنگین به کالاهای وارداتی در گمرک ایران، بی‌ثباتی و تغییرات پیش‌بینی نشده و آنی نرخ تعرفه‌ها در کمرگ، تأخیر در صدور مجوز ترخیص کالا از کمرگ، قیمت بالای سوخت در ترانزیت کالا داخل ایران برای طرف‌های خارجی و... اشاره کرد. همه این عوامل باعث می‌شود انگیزه‌های تجار خارجی برای تجارت با ایران کم شود.

روابط تجاری ایران-ترکیه در حوزه منابع انرژی: از نظر مقامات ترکیه همکاری با ایران در بخش انرژی به لحاظ اقتصادی بسیار مقرون به صرفه است و در طول سال‌های اخیر، دو کشور موافقت‌نامه‌های گوناگونی امضاء کردند. در ماه می ۱۹۹۵، دولت ترکیه قرارداد ۲۰ میلیارد دلاری با ایران تنظیم نمود تا مقادیر عظیمی از گاز ایران از طریق خط لوله انتقال داده شود. در آگوست ۱۹۹۶، نجم‌الدین اربکان به تهران سفر کرد و قرارداد مذکور را نهایی نمود و قرار شد خط لوله‌ای از تبریز تا ارزروم احداث شود. در آن زمان طرح‌هایی وجود داشت که این خط لوله را به خط لوله‌ای که در حال حاضر بین ایران و ترکمنستان است، متصل کند. در دسامبر ۱۹۹۶ وزرای انرژی ایران، ترکیه و ترکمنستان توافق نمودند که تا ۸ میلیارد متر مکعب از گاز ترکمنستان از طریق ایران به ترکیه صادر شود. این اولین قدم برای نشان دادن ایران به عنوان مرکز مسیر خطوط لوله و بهترین بستر برای این کار در منطقه و گشودن حصار آسیای مرکزی بود. ولی با مخالفت امریکا با این طرح اراده ترکیه نیز سست شد تا جایی که در پی تعویق قرارداد خود با ایران که

Archive of SID
www.SID.ir

قرار بود در ژانویه ۲۰۰۰ پمپاژ آن شروع شود، در سال ۲۰۰۱ کوکان یاردیم، مدیرعامل شرکت دولتی خطوط لوله ترکیه بوتاش، بحران‌های اقتصاد جهانی را عامل عملکرد کند این شرکت در اجرای قرارداد اعلام نمود. با وجود کارشکنی‌های زیاد سرانجام در سال ۲۰۰۱ گاز ایران به ترکیه صادر شد. این مسئله پس از دو سال تأخیر و با صرف ۱۸۶۰ میلیون دلار سرمایه‌گذاری تحقق یافت (خبرگزاری فارس، ۱۳۹۳). این طرح همان طرحی بود که در آن زمان از آن به عنوان «پل انرژی» میان ایران، ترکیه و یونان با هدف انتقال گاز ایران به اروپا یاد می‌شد.

باید گفت مهم‌ترین بخش روابط اقتصادی ایران و ترکیه بخش انرژی است. ایران یک کشور مهم در صادرات منابع انرژی نفت و گاز است و ترکیه نیز به شدت به واردات نفت و گاز وابسته است. علاوه بر این در پرتو تفاهم‌نامه‌هایی که این دو کشور در زمینه صدور گاز ایران به اروپا از طریق خاک ترکیه و گاز ترکمنستان به اروپا از طریق خاک ایران و ترکیه و همچنین همکاری در توسعه مناطق استخراج گاز عسلویه و ادامه روند بازرگانی نفت امضاء کردند، حجم مبادلات بازرگانی دو کشور نیز افزایش چشمگیری پیدا کرد.

اثرات تحریم‌های بین‌المللی علیه ایران بر روابط اقتصادی ایران با ترکیه (۲۰۱۴-۲۰۰۲): یکی از دلایل اصلی تمایل ایران برای ارتقاء و گسترش روابط اقتصادی گسترده با ترکیه، تلاش برای کاستن اثرات تحریم‌های بین‌المللی، تحریم‌های یک‌جانبه امریکا و اتحادیه اروپا است. ترکیه با توجه به روابط گسترده و نزدیکی که با اروپا و امریکا دارد، نشان داده می‌تواند با میانجیگری بین ایران و غرب کمک زیادی به کاستن تأثیر تحریم‌ها و خروج ایران از انزوای اقتصادی انجام دهد. از طرفی دیگر با تعمیق روابط اقتصادی بین ایران و ترکیه، این کشور در خصوص تحریم ایران، همکاری چندانی با کشورهای غربی نمی‌کند. در حال حاضر ترکیه از معدود کشورهایی است که ایران سعی دارد با کمک آن اوضاع اقتصادی خود را در وضعیت انزوای بین‌المللی‌اش بهبود بخشد.

با بحرانی شدن پرونده هسته‌ای ایران در دوره اصول‌گرایان و ریاست‌جمهوری احمدی‌نژاد، تحت‌تاثیر فشارهای اقتصادی و دیپلماتیک امریکا، حتی امارات متحده عربی نیز -که اصلی‌ترین مسیر ورود کالا به ایران بود- صادرات کالا به ایران را

Archive of SID
www.SID.ir

محدود کرد و از سال ۲۰۰۸، به مرور ترکیه جـایگزین امـارات متحـده عربـی شـد. دولت ترکیه، با وجود تحریم‌های امریکا نه تنها از سرمایه‌گذاران ایرانی استقبال کرد، بلکه امکانات و تسهیلات خاصی را برای جذب بیشتر این سرمایه‌هـا انجـام داد. در حالی که در سال ۲۰۰۲ فقط ۳۱۹ شرکت ایرانی در ترکیـه وجـود داشـت، براسـاس آخرین آمار دولت ترکیه، در سال ۲۰۱۱ بیش از ۱۴۷۰ شرکت ایرانی در این کشـور فعالیت داشتند. عمده این شرکت‌ها در بخش روابط تجاری دو جانبه دو کشور فعال هستند و تعدادی از آنها هم با کمک شرکت‌های ترکیه‌ای بـه دور زدن تحـریم‌هـا و واردات کالا از اروپا به ایران مشغول هستند (Habibi, 2012: 7).

در واقـع مـی‌تـوان گفـت ترکیـه از طرفـی بـه نیـاز امریکـا بـرای حمایـت از سیاست‌هایش در منطقه کاملاً واقف است و در ایـن راسـتا بـا سیاسـت‌هـای کـلان امریکا در منطقه همراه است. حتی در برخی موارد مثل مسئله سوریه، در سـرنگونی بشار اسد شدیدتر از امریکا عمل می‌کند. از طرفـی دیگـر، در مواقـع حسـاس مثـل بحث استقرار سامانه سپر دفاع موشکی ناتو در ترکیه، با دادن امتیازاتی هر دو طـرف را از خود راضی نگاه می‌دارد. علی‌رغم همه این مقاومت‌ها و بده‌بستان‌های موجـود باید گفت که روابط اقتصادی ایـران و ترکیـه چنـدان هـم از تـاثیرات تحـریم‌هـای بین‌المللی و فشارهای امریکا در امان نمانده اسـت. فشـارهای امریکـا در خصـوص بخش انرژی کاملاً اثرگذار بوده است و از سـرمایه‌گـذاری ترکیـه در بخـش انـرژی ایران جلوگیری کرده است. در سال ۲۰۰۷، شرکت نفـت دولتـی ترکیـه[1] بـه منظـور توسعه فاز سوم میدان گازی پارس‌جنوبی، تفاهم‌نامه‌ای با ایران امضاء نمود ولـی بـه خاطر فشارهای امریکا و تحریم‌های بـین‌المللـی، طـرفین نتوانسـتند در ایـن پـروژه پیشرفتی داشته باشند. در نوامبر ۲۰۰۸، قرارداد گازی بین ایران و ترکیه امضـاء شـد. طبق این قرارداد گاز ایران از طریق ترکیه به اروپا صادر می‌شـد و ترکیـه در توسـعه میدان گازی پارس‌جنوبی به ایران کمک می‌نمود. همچنین ترکیه ۵,۵ میلیارد دلار در پارس جنوبی برای استخراج سالیانه ۲۰-۳۵ میلیارد متر مکعـب گـاز سـرمایه‌گـذاری می‌کرد که بر اثر فشارهای سیاسی امریکا، ترکیه آن را از دستورکار خارج نمـود. در

1. TPAO

Archive of SID
www.SID.ir

سفر رجب طیب اردوغان به ایران در اکتبر سال ۲۰۰۹، بار دیگر موضوع انتقال گـاز ایران به اروپا از طریق ترکیه مورد بررسـی قرارگرفـت و بـر منـافع طـرفین در ایـن پروژه تاکید شد. با توجه به هدف ترکیه برای تبدیل شدن به هاب انرژی در منطقـه، دولت این کشور تلاش‌های زیادی در ایـن خصـوص انجـام داد ولـی سـرانجام در جولای ۲۰۱۰، در ظاهر به بهانه یافت نشدن زمین‌های مشترک برای سـرمایه‌گـذاری و استخراج گاز و در عمل به خاطر فشار امریکا طرح خود مبنی‌بر سرمایه‌گذاری در پارس جنوبی را کنار گذاشـت (Stephen, 2013: 31). البتـه در آن زمـان در مطبوعـات ترکیه عنوان شد که عدم موفقیـت در همکـاری ترکیـه بـا ایـران در حـوزه گـاز بـه غیرقابل پیش‌بینی بودن ایران نیز ارتباط دارد. بارها اتفاق افتـاده اسـت کـه ایـران در طول زمستان هفته‌های متمادی گاز صادراتی به ترکیه را قطع کند. هرچنـد کـه ایـن مسئله به خاطر ضعف زیر ساخت‌های انتقال گاز در داخل ایـران مربـوط اسـت نـه استفاده از آن به عنوان اهرم سیاسی ولی در هر صورت این اتفاقـات از اعتبـار ایـن کشور برای همکاری گسترده با ترکیه در این حوزه می‌کاهد (Kardash, 2010: 13).

علاوه‌بر حوزه انرژی، در بخش‌های اقتصادی دیگر در ظاهر تحریم‌هـا چنـدان مانع فعالیت شرکت‌های ترکیه‌ای در ایران نشده‌اند. به دلیل حمایت‌های سیاسی لازم و وجود انگیزه قوی اقتصادی در دو کشور، روابط اقتصادی بـین طـرفین بـا وجـود ریسک‌های زیاد، روز به روز در حـال پیشـرفت اسـت. طبـق آمـار در اواخـر سـال ۲۰۱۱، نزدیک به ۲۰۰ شرکت ترکیه‌ای در ایران و بیش از دو هزار شرکت ایرانی نیز در ترکیه فعالیت می‌کردند (Jenkins, 2011).

در نهایت باید گفت که نخبگان ترکیه در راسـتای توسـعه اقتصـادی و ارتقـای جایگاه اقتصادی این کشور در نظام بین‌الملل در رقابت با کشورهای توسعه‌یافته، بـا وجود تحریم‌های بـین‌المللـی، ایـران را گزینـه مناسـبی بـرای همکـاری اقتصـادی می‌دانند. هرچند که در عمل شاهد هستیم که تحریم‌های بین‌المللی هزینه تجارت بـا ایران را برای ترکیه بالا برده است و روابط اقتصادی دو کشور همواره با افت و خیز مواجه شده است. سرمایه‌گذاری ترکیه در ایران نیز تحت‌تاثیر این مسائل رشد قابـل توجهی نکرده و این کشور صرفاً از آب گل‌آلود تحریم ایران، ماهی می‌گیرد.

همکاری اقتصادی ایران و ترکیه در قالب سـازمان‌هـای منطقـه‌ای: امـروزه

Archive of SID

www.SID.ir

کشورهای در حال توسعه برای مواجهه با پدیده جهانی‌شدن اقتصاد و در امان ماندن از آسیب‌های جهانی‌شدن، به منطقه‌گرایی روی می‌آورند تا از این طریق اقتصاد خود را در مقابل رقابت جهانی تقویت نمایند و به تبع آن در عرصه جهانی نیز جایگاه خود را ارتقاء دهند. کشورها همچنین سعی دارند که از طریق منطقه‌گرایی به مزیت رقابتی در بازارهای جهانی دست پیدا کنند. ترکیه و ایران نیز در چهارچوب نهادهایی همچون گروه دی هشت، سازمان اکو و سازمان کنفرانس اسلامی سعی داشته‌اند اقتصاد خود را تقویت کنند. این دو کشور جایگاه فراتری از دیگر همسایگان برای خود در منطقه قائل هستند و درصدد رهبری مسائل منطقه‌ای می‌باشند. بر این اساس از سازمان‌های منطقه‌ای هم به عنوان فرصتی برای نفوذ هرچه بیشتر در منطقه استفاده می‌کنند.

یکی از سازمان‌های اقتصادی منطقه‌ای، گروه دی هشت است. این نهاد گروهی اقتصادی متشکل از هشت کشور در حال توسعه اسلامی از جمله ایران، ترکیه، پاکستان، بنگلادش، اندونزی، مالزی، مصر و نیجریه است. این گروه در ۱۵ ژوئن ۱۹۹۷ (۲۵ خرداد ۱۳۷۶)، به پیشنهاد نجم‌الدین اربکان رهبر حزب اسلام‌گرای «رفاه» و نخست‌وزیر وقت ترکیه و با هدف تقویت همکاری‌های اقتصادی کشورهای عضو تشکیل شد. در چهارچوب گروه دی هشت دو کشور ایران و ترکیه به عنوان اعضای مؤسس و محوری، روابط قابل‌توجهی دارند که دارای ظرفیت فراوانی برای پیشبرد منافع مشترک جمعی است و می‌توانند نقش مؤثری در ساختار اقتصادی منطقه بازی کنند.

دیگر سازمان منطقه‌ای که ترکیه و ایران همکاری‌های خوبی در چهارچوب آن دارند، سازمان همکاری اقتصادی (اکو)[1] است. اکو یک سازمان اقتصادی منطقه‌ای است که سه کشور ایران، پاکستان و ترکیه در سال ۱۳۴۱ (۱۹۶۲) نخستین‌بار این آن را پایه‌ریزی کردند. این سازمان در ابتدا با نام «آر سی دی» -که نام اختصاری سازمان همکاری عمران منطقه‌ای- است، آغاز به کار کرد. پس از انقلاب اسلامی ایران (۱۳۵۷)، وقفه‌ای در کار سازمان ایجاد شد ولی در سال ۱۳۶۴، با تغییر نام به

1. Economic Cooperation Organization

Archive of SID
www.SID.ir

«اکو» حیات خود را از سر گرفت (Sedona, 2012). طبق اساسنامه ایـن سـازمان، اکـو برای بهبود شرایط توسعه اقتصادی پایدار کشورهای عضو و حذف تـدریجی موانـع تجاری در منطقه تلاش می‌کند. از دیگر اهداف اکو، تهیه برنامه مشترک برای توسعه منابع انسانی در ده کشور عضو است. ایـن سـازمان همچنـین بـرای تسـریع برنامـه توسعه حمل و نقل و ارتباطات نیز فعالیت می‌کند. سازمان همکاری اقتصادی (اکـو) از اهمیت خاصی در روابط ایران و ترکیه برخـودار اسـت. ایـن سـازمان بـه عنـوان نمودی آشکار از همکاری‌های اقتصادی منطقـه‌ای اسـت. دو کشـور ایـران و ترکیـه همواره درصدد دستیابی به نقش محوری در این سازمان هستند. بـه نظـر مـی‌رسـد قبول و اجرای طرح‌های سرمایه‌گذاری مشترک و یا همکاری‌هـای اقتصـادی و فنـی دوجانبه در قالب اکو، به تدریج امتیازات قابل ملاحظـه‌ای بـرای ایـن دو کشـور بـه وجود خواهد آورد؛ ضمن اینکه سرمایه‌گذاری‌های مشترک راحـت‌تـر و موفـق‌تـر، موانع گمرکی و تجاری ایجاد شـده از سـوی رقبـای منطقـه‌ای و جهـانی را خنثـی می‌کند (ازغندی، ۱۳۸۷: ۳۵). مقامات ترکیه در تلاش هستند تا بـا محـوری قلمـداد کردن نقش خود در سازمان اکـو، ترکیـه را بـه عنـوان حلقـه واسـطه بـین سـازمان همکاری‌های اقتصادی (اکو)، جامعه اروپا و سایر پیمان‌های منطقـه‌ای معرفـی کننـد (Centinsaya, 2007: 18).

سومین سازمان منطقه‌ای، سازمان کنفرانس اسلامی است. این سازمان به عنـوان نهادی که ایران و ترکیه از اعضای فعال آن به شمار مـی‌رونـد در تعمیـق روابـط دو کشور اثرگذار بوده اسـت. ایـن سـازمان بیشـتر جنبـه سیاسـی داشـته و کـم‌تـر بـه همکاری‌های اقتصادی توجه کرده است.

نتیجه‌گیری

بعد از روی کار آمـدن حـزب عـدالت و توسـعه روابـط اقتصـادی ایـران و ترکیـه گسترش یافته است. ادعای مقاله این است کـه افـزایش مبـادلات اقتصـادی بـین دو کشور متأثر از جهت‌گیری جدید در سیاست خارجی و دیپلماسی اقتصادی نخبگـان ترکیه است. ایران نیز همواره علاقه‌مند به توسعه روابط با ترکیه بوده است؛ هرچنـد که در عمل اقدامات سازنده قابل توجهی که بتواند تأثیر اساسی بر حل مسـائل بـین

Archive of SID
www.SID.ir

دو کشور داشته باشد، در پیش نگرفته است. در این زمینه باید گفت که سیستم تعرفه‌ای ایران مانعی بزرگی بر سر راه ورود کالاهای ترکیه‌ای محسوب می‌شود.

دولت برآمده از حزب عدالت و توسعه با توجه به رویکرد جدیدی که در سیاست خارجی در پیش گرفت، در زمینه اقتصادی موفقیت‌های چشمگیری به دست آورد. این مسئله به تدریج موجب ارتقای جایگاه ترکیه در نظام بین‌الملل و جذابیت این کشور به طور ویژه در بین دولت‌ها و افکار عمومی کشورهای منطقه خاورمیانه شد. در راستای تأیید این مسئله در جدول ۱ تعدادی از شاخص‌های اقتصادی ذکر شده است که وضعیت اقتصادی ترکیه در سال‌های ۱۹۸۰ و ۲۰۰۸ به صورت مقایسه‌ای نشان داده شده است.

جدول ۱. مقایسه اقتصاد ترکیه بین سال‌های ۱۹۸۰ تا ۲۰۰۸

شاخص‌ها	سال ۱۹۸۰	سال ۲۰۰۸
تعداد شرکت‌های اقتصادی	۹۰۰۰۰	۶۴۰۰۰۰۰
تولید ناخالص داخلی/ میلیارد دلار	۷۰	۷۰۰
سرانه تولید ناخالص داخلی	۱۵۰۰ دلار	۹۰۰۰ دلار
واردات	۳ میلیارد دلار	۱۳۲ میلیارد دلار
صادرات به ازای هر کارگر	۶۵ دلار	۱۸۰۰ دلار
تعداد صادرکنندگان	۱۰۰۰	۴۷۰۰۰
درآمد حاصل از توریسم	۰/۳ میلیارد دلار	۲۱ میلیارد دلار
رتبه اقتصادی در جهان	۲۵	۱۷

براساس شاخص‌های ذکر شده در جدول ۱ به وضوح می‌توان به موفقیت‌های اقتصادی چشمگیر ترکیه تحت حاکمیت حزب عدالت و توسعه نسبت به دولت‌های قبل پی‌برد. این موفقیت‌ها از طرفی تأثیر رویکرد جدید سیاست خارجی این کشور را در شکوفایی اقتصادی آن نشان می‌دهد و از طرف دیگر، نمایانگر ظرفیت ترکیه در زمینه همکاری اقتصادی با دیگر کشورهای منطقه که جایگاه ویژه‌ای در برنامه‌های حزب عدالت و توسعه داشته‌اند، است. بی‌تردید نفوذ ترکیه به بازار مصرف کشورهای عربی منطقه و گسترش همکاری‌های اقتصادی با ایران، نقش اساسی در موفقیت‌های اقتصادی این کشور داشت. همان‌طور که در بخش‌های قبلی تشریح شد، از سال ۲۰۰۲ به بعد، تحت‌تاثیر تحریم‌های بین‌المللی، ترکیه گزینه مناسبی برای ایران در نظر گرفته شد؛ چرا که ترکیه یکی از اصلی‌ترین مسیرهایی است که نیازهای اقتصادی ایران از آن طریق تامین می‌شود و متقابلاً بازار

Archive of SID
www.SID.ir

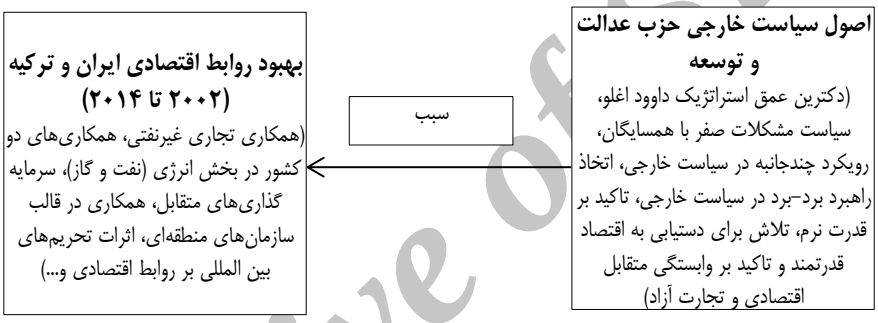
مصرف این کشور نیز به روی کالاهای ترکیه‌ای باز است؛ ضمن اینکه منابع انرژی ایران نیز برای ترکیه زمینه همکاری مناسبی محسوب می‌شود.

براساس نظریات لیبرالیستی همچون نهادگرایی لیبرال، روابط کشورها در نظام بین‌الملل ابتدا با همکاری اقتصادی شکل می‌گیرد و سپس به دیگر حوزه‌ها سرایت پیدا می‌کند. روابط ایران و ترکیه نیز به عنوان دو بازیگر مهم منطقه در دهه اخیر، نسبت به دوره‌های قبل از آن در حوزه‌های اقتصادی گسترش پیدا کرد. گسترش روابط اقتصادی بین دو کشور به تدریج زمینه همکاری‌های سیاسی- امنیتی را نیز فراهم آورد. با توجه به تعداد رفت و آمدهای مقامات دو کشور در چند سال گذشته می‌توان گفت که روابط دو کشور ثبات بیشتری نسبت به قبل یافته است. در کم‌تر از دو سال گذشته وزیر امور خارجه ترکیه ۱۰ بار به تهران سفر کرد و وزیر امور خارجه ایران نیز ۹ بار به آنکارا رفته است. همچنین در طول این مدت اردوغان هم سه بار به ایران سفر کرد. این امر نشانگر بهبودی روابط دو کشور است. در طول سه سال گذشته، چند برابر سه دهه گذشته هیئت‌های ایران و ترکیه بین دو کشور رفت و آمد داشتند. حجم مبادلات دو کشور اکنون به بیش از ۱۶ میلیارد دلار رسیده است. همچنین از بیانات مقامات دو کشور چنین بر می‌آید که سعی بر آن دارند که حجم مبادلات تجاری را تا مرز ۳۵ میلیارد دلار برسانند. در این راستا می‌توان به این گفته معروف داوود اوغلو در آذرماه ۹۲ در ایران اشاره کرد: «...آرزوی من این است که طرابوزان و بندرعباس، این راه‌های حمل‌ونقل، پرمشغله‌ترین بنادر شوند؛ زیرا آنها کوتاه‌ترین مسیر برای دستیابی به اروپا ــ آسیا هستند».

در پاسخ به سئوال مقاله که عبارت بود از این که رویکرد سیاست خارجی حزب عدالت و توسعه چه تاثیری بر روابط اقتصادی ایران و ترکیه داشته است، با در نظر گرفتن اصول و مؤلفه‌های سیاست خارجی حزب عدالت و توسعه و دیپلماسی اقتصادی ترکیه، و همچنین براساس اطلاعات آماری موجود (که در بخش‌های مختلف مقاله به آن اشاره شد)، ادعای این پژوهش این است که روابط اقتصادی ایران و ترکیه در دهه اخیر (از سال ۲۰۰۲ تا ۲۰۱۴)، نسبت به گذشته و به خصوص دهه ۱۹۹۰ بهبود یافته است. هرچند که در این دوران شاهد برخی

Archive of SID
www.SID.ir

تنش‌های سیاسی–امنیتی از جمله استقرار سپر دفاع موشکی در خاک ترکیه و بحران سوریه و... در روابط دو کشور هستیم، با این حال جهت‌گیری جدید حزب عدالت و توسعه در سیاست خارجی، ضمن کاهش تنش‌های سیاسی–امنیتی موجب تقویت همکاری‌های اقتصادی بین دو کشور شد. بنابراین عامل اصلی در بهبود روابط اقتصادی دو کشور، رویکرد اقتصادی حزب عدالت و توسعه در سیاست خارجی شامل دکترین عمق استراتژیک داوود اوغلو، سیاست مشکلات صفر با همسایگان، رویکرد چندجانبه در سیاست خارجی، اتخاذ راهبرد برد– برد در سیاست خارجی، تاکید بر قدرت نرم، تلاش برای دستیابی به اقتصاد قدرتمند و تاکید بر وابستگی متقابل اقتصادی و تجارت آزاد در منطقه بوده است.

نکته قابل توجه این است که در حال حاضر در هر دو کشور ایران و ترکیه نخبگانی بر سرکار آمده‌اند که برنامه‌های مشابه‌ای در سیاست داخلی و به ویژه سیاست خارجی دارند. در ترکیه افرادی مثل رجب طیب اردوغان، عبدا... گل و احمد داوود اوغلو که از سال ۲۰۰۲ تا به امروز صحنه‌گردان سیاست ترکیه شده‌اند، نقش ایفاء می‌کنند و در ایران نیز اعتدال‌گرایانی بر سرکار آمده‌اند که در عرصه سیاست خارجی تفاوت چندانی با دولت اصلاحات سابق نداشته و عملاً نشان داده‌اند که ادامه‌دهنده راه اصلاحات هستند. افرادی چون حسن روحانی، محمدجواد ظریف که سال‌ها در دولت اصلاحات نیز در سمت‌های بالای حکومتی تصمیم‌گیر عرصه سیاست خارجی بودند، امروزه سکان دولت در ایران را برعهده گرفته‌اند. اینکه امروزه هم در ترکیه و هم در ایران نخبگانی بر سرکار هستند که دید بین‌المللی و همچنین واقع‌گرایانه به مسائل مملکت‌داری دارند، آینده خوشبین کننده‌ای را برای

Archive of SID
www.SID.ir

روابط اقتصادی دو کشور رقم می‌زند. نخبگان دولت اعتدال‌گرا همچون نخبگان حزب عدالت و توسعه، توسعه اقتصادی را در صدر برنامه‌های خود قرارداده‌اند و در عرصه سیاست خارجی دنبال تنش‌زدایی، تعامل سازنده و روابط مسالمت‌آمیز با دنیا هستند. این رویکرد فعالانه در سیاست خارجی به دلیل کاهش دادن فشارهای بین‌المللی علیه ایران، تاثیر مثبتی بر روابط با ترکیه خواهد گذاشت.

با تداوم حضور حزب عدالت و توسعه در قدرت، گرایش ترکیه به برقراری روابط حسنه با ایران افزایش یافته است. باید گفت که در دوره حاکمیت حزب عدالت و توسعه در ترکیه و اعتدال‌گرایان در ایران، دو کشور می‌توانند از فرصت به دست آمده بهره‌برداری لازم را نموده و با گسترش و تحکیم روابط اقتصادی، زمینه همکاری در همه حوزه‌ها را در درازمدت فراهم کنند. در این میان، نگاه دولت جدید ایران به همسایگان و به خصوص ترکیه با رویکرد کاهش تنش‌ها و ارتقای همکاری اقتصادی خواهد بود. ترکیه به لحاظ داشتن امتیازهایی از قبیل ثبات سیاسی، وضعیت سوق‌الجیشی آن در منطقه و دروازه اروپایی برای آسیا، خاورمیانه و ایران، قرارگرفتن در مسیر خطوط لوله نفتی و گازی به اروپا، نیروی متخصص و هزینه پایین تولید، دارای مزیت بسیار عالی برای تجارت و سرمایه‌گذاری در آن است. در یک سال گذشته دیدارهای مختلفی بین مقامات ایرانی و ترکیه وجود داشته که از جمله آنها می‌توان به سفر اردوغان به ایران و متقابلاً سفر روحانی، رئیس‌جمهور و محمدجواد ظریف، وزیر خارجه به ترکیه اشاره کرد که در نتیجه آن در موضوعات مختلف سیاسی و اقتصادی توافقاتی صورت گرفته است.

در این راستا، در اولین نشست شورای راهبردی ایران و ترکیه در دوره روحانی که به دعوت رسمی عبدالله گل، از تاریخ ۱۹ تا ۲۰ خرداد ۱۳۹۳ صورت گرفت، طرفین در رسیدن به روابط ۳۰ میلیارد دلاری تا سال ۱۳۹۵ تاکید کردند. آقای روحانی در سفر خود به ترکیه اظهار داشت که «سفر به ترکیه آغازی برای توسعه روابط سیاسی، اقتصادی و فرهنگی بین دو کشور و همچنین همکاری‌های منطقه‌ای و بین‌المللی است». حسن روحانی بر همکاری دو کشور در حوزه انرژی تاکید کرد و در خصوص همکاری‌های دو کشور در حوزه حمل و نقل بر تنظیم یک برنامه راهبردی و کلان و نادیده گرفتن برخی مشکلات جزئی با هدف دستیابی به اهداف

Archive of SID
www.SID.ir

بزرگ، تاکید کرد.

با توجه به مسائلی که در این مقاله به آنها اشاره شد، به نظر می‌رسد روابط دو کشور در سال‌های آینده هرچه بیشتر همگراتر خواهد شد. می‌توان گفت که حادترین مشکلی که در چند سال گذشته مانع همکاری دو کشور می‌شد، مسئله سوریه بوده است. امروزه به نظر می‌رسد مقامات ترکیه و ایران به این نتیجه رسیده‌اند که مدیریت مسائل سوریه بدون همکاری همسایگان این کشور و به خصوص ایران و ترکیه امکان‌پذیر نیست. هرچند که دو کشور اهداف متضادی در سوریه دنبال می‌کنند، اما امروزه مقامات ایران و ترکیه به خوبی می‌دانند که سوریه عرصه تاخت و تاز تروریست‌هایی شده که قدرتمند شدن آنها نه به نفع ترکیه است و نه به نفع ایران.

بعد از روی کار آمدن حزب عدالت و توسعه در ترکیه در سال ۲۰۰۲، دوره جدیدی در روابط ایران و ترکیه شروع شد که متفاوت از دوران قبل است. روابط اقتصادی ایران و ترکیه در این دوره تحت‌تاثیر رویکرد دولت حزب عدالت و توسعه در سیاست خارجی بهبود یافت. دوره حاکمیت حزب عدالت و توسعه پایدارترین رابطه اقتصادی میان ایران و ترکیه را به وجود آورد. رابطه‌ای که حتی در اوج اختلافات دو کشور در خصوص مسئله سوریه، دچار آسیب جدی نشده و همچنان رو به گسترش بوده است. هرچند متغیرهای سیاسی بر روابط اقتصادی طرفین تأثیرگذار بوده، اما همواره یک منطق پراگماتیستی به خصوص بعد از روی کار آمدن اعتدال‌گرایان در ایران، مانع از آن بوده است تا روابط تجاری و اقتصادی دو کشور تحت‌تاثیر روابط سیاسی قرارگیرد. با این که روابط سیاسی سازنده بین ایران و ترکیه بی‌تردید بر مناسبات اقتصادی دو کشور تاثیرگذار خواهد بود، اما تجربه گذشته نشان می‌دهد که منافع ناشی از همکاری اقتصادی دو کشور زمینه حل‌وفصل مسائل سیاسی- امنیتی را نیز فراهم آورده است. در کل این پژوهش نشان می‌دهد که ایران و ترکیه به دلیل ساختارهای اقتصادی مکمل و همچنین مشترکات اقتصادی، سیاسی-امنیتی و فرهنگی-اجتماعی، می‌توانند همکاری‌های اقتصادی سودمندی را در زمینه‌های گوناگون داشته باشند.

بنابراین باید گفت که دو کشور ایران و ترکیه امروزه شرایط همکاری ایده‌آلی

Archive of SID
www.SID.ir

دارند؛ چرا که وجود تهدیدات مشترک گروه‌های تروریستی و همچنین فرصت‌های اقتصادی مشترک و اقتصاد مکمل از یک طرف و حضور نخبگان دنیادیده، هوشمند و واقع‌بین در دولت‌های هر دو کشور از طرف دیگر، زمینه همکاری هرچه بیشتر را فراهم کرده است.

Archive of SID

www.SID.ir

منابع

الف ـ فارسی

ابهر، فاطمه. ۱۳۹۰. **قدرت‌یابی اسلام سیاسی در ترکیه و تأثیر آن بـر روابـط منطقـه‌ای جمهوری اسلامی ایران و ترکیه**، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه گیلان.

اکبری، نورالدین. ۱۳۸۷. قدرت‌یابی اسلام‌گرایان در ترکیه و تاثیر آن بر روابط ایـن کشـور با جمهوری اسـلامی ایـران (۲۰۰۷-۲۰۰۲)، **فصـلنامه رهیافـت‌هـای سیاسـی و بین‌المللی**، شماره ۱۵.

بنی‌هاشمی، میرقاسم. ۱۳۹۱. سیاست خارجی نوین ترکیه و موقعیـت منطقـه‌ای جمهـوری اسلامی ایران، **پژوهشنامه دفاع مقدس**، شماره ۴.

ثاقب، حسن و نوروزی، بیتا. ۱۳۸۹. بررسی زمینه همکاری‌های تجاری بین ایـران و ترکیـه در جهت انعقاد یک موافقتنامه تجارت ترجیحی دو جانبه، **پژوهشـنامه اقتصـادی**، سال نهم، شماره ۱.

خبرگزاری فارس، **خبر اقتصادی نفت و انرژی**. ۶ آبان ۱۳۹۳.

درخشه، جلال و دیوسالار، مجید. ۱۳۹۰. عوامل همگرا و واگرا در روابـط ایـران و ترکیـه پس از به قدرت رسیدن حزب اسـلام‌گـرای عـدالت و توسـعه در ترکیـه (۲۰۰۹-۲۰۰۲)، **نشریه تحقیقات سیاسی و بین‌المللی**، شماره هفتم.

رسولی، رویا. ۱۳۹۳. **بررسی تحولات روابط ایران و ترکیه در دوران حاکمیـت حـزب عدالت و توسعه**، پایان‌نامه، دانشگاه تهران.

شکوهی، سـعید. ۱۳۹۳. **بررسی مولفه‌های دکترین عمق استراتژیک داوود اوغلو**، تهـران: مرکز بین‌المللی صلح، نشر پرس.

صولت، رضا. ۱۳۹۰. ابعاد و رویکردهای سیاست خارجی حزب عـدالت و توسـعه ترکیـه، **پژوهشکده مطالعات استراتژیک خاورمیانه**.

عبدی، ژاله. ۱۳۹۰. **سیاست خارجی جدید ترکیه و جایگاه ایران ۲۰۱۰-۲۰۰۰**، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تهران.

ب) منابع انگلیسی

Arı ,Tayyar. 2008. Ferhat, Pirinççi. **Turkey's New Foreign Policy Towards The Middle**.

Archive of SID

www.SID.ir

Davutoglu, Ahmet. "Turkey's Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007". **Insight Turkey**. Vol.10.

Davutoglu, Ahmet. 2010. Turkish Foreign policy and The EU in 2010.**Turkish Politics Quaretly**. Vol. 8.

Gareth, H. Jenkins. 2011. Tactical Allis and Strategic Rivals: Turkeys Changing Strategic Relation with Iran, **Central Asia Caucasus Institute,** Silk Road Studies Program 4.

Ghorbani, Fahimeh. 2015. Role of Economy in Iran and Turkey Relations. **Iran Daily**.

Grigoriadis, Loannis. 2010. The Davutoglu And Turkish Forign Policy. **Middle Eastern Studies Programme**.

Habibi, Nader. 2012. Turkey and Iran: Growing Economic Relation Despite Western Sanctions**. Crown Center for Middle East Studies**.

Haji Yousefi, Amir Mohammad & Emani, Hemmat. 2011. Turkey-Israel Relationship in the Past Decade and its Consequences for Iran .**Iranian Review of foreign Affairs**.Vol. 2.

Kardash, Saban. 2010.Turkish Iranian Energu Cooperation in the Shadow of U.S. Sanction on Iran**. Eurasia Daily Monitor**. Vol 7. No. 144.

Kinnander, Elin. 2010. The Turkish-Iranian Gas Relationship: Politically Successful. **Commercially Problematic**.

Mc Curdy, Daphne. 2008. Turkish- Iranian Relation: When Opposites Attract. **Turkish Policy Quarterly**. Vol. 7.

Oguzlu, Tarik. 2009. The Davutoglu Period in Turkish Forighn Policy. **Ortadogu Analiz**. Vol. 1.

Poyraz, Serdar. 2009. Turkish-Iranian Relations: A Wider Perspective. **Foundation for Political Economic and Social Research.**

Stephen, Larrabee. 2013. Turkish-Iranian Relations in a Changing Middle East. **Rand Corporation**.

Today Zaman. 2012. Turkey's Halkbank to Handle Iranpayments so Long as Legal.

Today's Zaman, February 7, 2011.

ج) ترکی

Centinsaya, Gokhan. 2007. Turk. Dis Politikasinda Iran Kayanakli Geleneksel Tehdit Algilamalari ve sii Jeopolitigi. Avarasya Dosyasi. Cilit. 13. Sayi.3.

Turkish Statistical Institute (TUİK); (http://www.tuik.gov.tr)

Archive of SID

www.SID.ir